

Tomasz Jelonek<http://orcid.org/0000-0002-4771-0021>

Uniwersytet Jagielloński

tomasz.jelonek@uj.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2024.4401.30

Nazwy kapliczek i krzyży przydrożnych na tle kultury ludowej

STRESZCZENIE

Głównym celem niniejszego artykułu jest próba charakterystyki funkcjonujących w polszczyźnie mówionej nazw kapliczek i krzyży przydrożnych. Materiał badawczy stanowi ponad 60 określeń małych obiektów architektury sakralnej, które zgromadzono w latach 2021–2022 podczas prowadzenia rozmów z najstarszym i średnim pokoleniem mieszkańców Truskolas i wsi okolicznych w gminie Wręczyca Wielka, w powiecie kłobuckim (województwo śląskie). Do analizy wspomnianej grupy nazw własnych włączono również różnego rodzaju dane etnograficzne, np. podania, przekazy, historie i legendy. W pierwszej części artykułu przedstawiono założenia metodologiczne oraz stań badań. Przybliżono również specyfikę funkcjonowania kapliczek i krzyży przydrożnych na tle kultury ludowej (np. motywacje fundacji, wygląd, kontekst floralny). W drugiej części tekstu skupiono się na analizie nazw małych form architektury sakralnej. Stwierdzono, że najliczniejszą grupę propriów stanowią określenia kapliczek i krzyży utrwalające dane na temat lokalizacji względem innych obiektów. Ponadto pojawiają się motywacje związane z historią regionu, dawnymi mieszkańcami lub fundatorami form sakralnych. Niewielka liczba nazw utrwała także patronów kapliczek.

Nazwy małych obiektów architektury sakralnej nie mają charakteru oficjalnego, funkcjonują głównie w polszczyźnie mówionej. Charakterystycznym zjawiskiem dla omawianej grupy propriów jest występowanie dubletów nazwowych. Podstawowa funkcja nazw kapliczek i krzyży polega na identyfikacji form małej architektury sakralnej. Ponadto mogą one w prosty sposób lokalizować, upamiętniać lub informować o specyfice obiektu.

SŁOWA KLUCZE: nazwy kapliczek, nazwy krzyży przydrożnych, polszczyzna mówiona mieszkańców wsi, kultura ludowa, Truskolasy, gmina Wręczyca Wielka

ABSTRACT

The Significance of Names for Shrines and Roadside Crosses towards Folk Culture

This article endeavors to explore the names attributed to shrines and roadside crosses within Polish oral tradition. Drawing from a collection of over 60 names gathered between 2021 and 2022 through informal dialogues with elderly and middle-aged residents of Truskolasy and neighboring villages in the Wręczyca Wielka community, located in the Kłobuck county, of the Silesian Province, the study incorporates ethnographic data, including narratives and legends.

The introductory section outlines the methodological framework and previous surmises and researches, while also elucidating the unique role of these small sacred structures within folk culture, including their motivations for establishment, physical characteristics, and contextual significance, such as floral adornments. The subsequent analysis focuses on dissecting the nomenclature attributed to these objects. It is propounded that the majority of proper names pertaining to shrines and crosses denote their spatial linkage with other landmarks, while others are correlative to regional history, former inhabitants or founders. A smaller subset of names is associated with the patrons of these holy sites.

The names attributed to small objects of sacred architecture are informal and lack official designation, predominantly existing within the realm of oral Polish discourse. Characteristic feature for discussed group of *propria* is presence of names' doubles. A notable characteristic of this corpus of names is the existence of duplicates.

The primary function of names bestowed upon roadside shrines and crosses is to facilitate the identification of these small structures within the realm of sacred architecture. Moreover, they serve as luculent means of locating, commemorating, or conveying the character of these objects.

KEYWORDS: shrines chapels, names of roadside crosses, oral Polish of village inhabitants, Truskolasy, folk culture, Wręczyca Wielka community

Gmina Wręczyca Wielka to malowniczo położony region na północy województwa śląskiego w powiecie kłobuckim. Obszar ten – ze względu na kilka zabytkowych budowli – znajduje się na Szlaku Architektury Drewnianej, a dokładnie – w części określanej mianem tzw. pętli częstochowskiej. Do największych zabytków gminy należy zaliczyć dwa drewniane kościoły. Jeden z nich, wybudowany w roku 1737 z fundacji dzierżawcy starostwa krzepickiego, Józefa Winnera, znajduje się w Truskolasach (Jelonek, 2013). Drugi obiekt, pochodzący z roku 1921, mieści się z kolei w Borze

Zapilskim¹. Oprócz wspomnianych świątyń, a także innych murowanych kościołów i kaplic, sakralny krajobraz gminy dopełniają liczne kapliczki i krzyże przydrożne. Obiekty te mają ścisły związek z kulturą ludową i stanowią nie tylko elementy materialnego dziedzictwa. Są one także świadectwem głębokiej pobożności głównie dawnych mieszkańców regionu. Okoliczności powstania kapliczek i krzyży, coraz częściej trudne do ustalenia, związane są przede wszystkim z losami członków mikrowspólnoty. Przydrożne obiekty małej architektury sakralnej przyjmują urozmaicone formy. Warto wspomnieć, że na bogactwo i różnorodność konstrukcyjną kapliczek z Truskolas i okolic zwrócił już uwagę w roku 1881 Adrian Głębocki (1881). Artysta ten, urodzony w pobliskich Pankach, na łamach „Tygodnika Ilustrowanego” w cyklu „Ryciny nasze” pisał:

dawne budowle nasze (...) mają (...) swój samorodny charakter, chociaż odmienny w każdej prowincyi kraju, wywołany potrzebą konstrukcyi, lub conajczęściej przez osobliwszą fantazyą domorośłych cieśli, jak to widać np. w Kaplicy przydrożnej w Truskolasach (...). Podobnych kaplic wokoło téjże wsi jest kilka, a każda odmiennego kształtu² (Głębocki, 1881, s. 231).

Mimo postępujących przemian cywilizacyjno-kulturowych oraz szerzących się procesów globalizacyjnych kapliczki i krzyże przydrożne wciąż odgrywają istotną rolę w życiu wiejskich mikrowspólnot. Są one ważne przede wszystkim dla najstarszego pokolenia mieszkańców, którego przedstawiciele małe formy architektury sakralnej traktują z wielkim szacunkiem (Piechnik, 2011). Warto podkreślić, że niektóre kapliczki i krzyże posiadają w polszczyźnie mówionej nazwy. Miejscowa ludność utrwaliła w tego typu *propriach* na przykład dane o lokalizacji obiektów na terenie mikrowspólnoty czy też informacje o różnego rodzaju wydarzeniach, dla których upamiętnienia wybudowano wspomniane obiekty.

Głównym celem niniejszego artykułu jest próba charakterystyki nazw kapliczek i krzyży funkcjonujących w polszczyźnie mówionej najstarszych mieszkańców Truskolas i wsi okolicznych w gminie Wręczyca Wielka.

Materiał badawczy stanowi ponad 60 nazw przydrożnych obiektów architektury sakralnej zgromadzonych w latach 2021–2022 podczas prowadzenia nieoficjalnych rozmów z najstarszym i średnim pokoleniem

1 Szczegółowe informacje na temat kościoła w Borze Zapilskim można odnaleźć m.in. na stronie internetowej Szlaku Architektury Drewnianej, zob. Drewniany kościół pw. św. Jacka w Borze Zapilskim (b.r.).

2 W cytacie zachowano pisownię oryginalną.

mieszkańców Truskolas i wsi okolicznych³ w gminie Wręczyca Wielka⁴. Do analizy wspomnianej grupy nazw własnych włączono również wszelkie dane etnograficzne dotyczące kapliczek i krzyży, które zebrano od respondentów w trakcie prowadzenia eksploracji. Ponadto w artykule wykorzystano informacje uzyskane w następujących instytucjach: w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Katowicach z delegaturą w Częstochowie, w Urzędzie Gminy oraz w Gminnym Ośrodku Kultury we Wręczycy Wielkiej, w Gminnej Bibliotece Publicznej we Wręczycy Wielkiej wraz z jej filiami: w Szarlejce, w Truskolasach i w Węglowicach. Ze względu na lokalizację kapliczek i krzyży w okolicznych lasach autor konsultował się również z pracownikami dwu nadleśnictw (Herby oraz Kłobuck). Cennych informacji dostarczyli też nauczyciele języka polskiego i historii pracujący w szkołach zlokalizowanych na terenie gminy, a także księża proboszczowie z poszczególnych parafii, np. z Truskolas. Ponadto zebrany materiał wzbogacono o różnego rodzaju podania, przekazy, historie i legendy dostępne na przykład w lokalnych przewodnikach (zob. np. Siwiński, 2009).

Ponieważ przedmiot niniejszego artykułu stanowią określenia przydrożnych obiektów architektury sakralnej, krótkiej charakterystyki wymagają również terminy: nazwa kapliczki i nazwa krzyża przydrożnego. I tak za wspomniane *propria* uznano takie określenia małych form architektury sakralnej, które funkcjonują głównie w polszczyźnie mówionej najstarszego pokolenia⁵ i są znane co najmniej kilkunastu autochtonom, np.: Gruby Krzyż⁶, Błękitny Krzyż, Krzyż Lemańskiego, Trzy Krzyże,

3 Materiał onimiczny gromadzono m.in. z zastosowaniem metody fokusowej (zob. np. Grochola-Szczepanek, 2006) od lipca 2021 r. do czerwca 2022 r. Nieoficjalne rozmowy prowadzono z mieszkańcami (w wieku od 40 do 100 lat) następujących wsi: Bieżenia, Boru Zapilskiego, Brzezinek, Czarnej Wsi, Długiego Kąta, Golcy, Grodziska, Hutki, Jeziora, Klepaczki, Kulej, Nowin, Piły Drugiej, Piły Pierwszej, Szarlejki, Truskolas, Węglowice, Wręczyca Wielkiej, Wydry i Zamlynia. Badania miały charakter dwuetapowy. Podczas pierwszego spotkania autor przedstawiał specyfikę materiału onimicznego, który chciał uzyskać od respondentów. Kolejne spotkanie odbywało się za kilka lub kilkanaście dni. Wówczas informatorzy wskazywali nazwy i przedstawiali ich szeroki kontekst kulturowy.

4 Region ten przed zmianą podziału administracyjnego Polski z 1 stycznia 1999 r. przynależał do województwa częstochowskiego. Szczegółową charakterystykę obszaru badań autor (Jelonek, 2013; 2018a) przedstawił w odrębnych opracowaniach. W skład gminy Wręczyca Wielka wchodzi 26 wsi: Bieżęń, Borowe, Bór Zapilski, Brzezinki, Czarna Wieś, Długi Kąt, Golce, Grodzisko, Hutka, Jezioro, Kalej, Klepaczka, Kuleje, Nowa Szarlejka, Nowiny, Pierchno, Piła Druga, Piła Pierwsza, Puszczew, Szarlejka, Truskolasy, Węglowice, Wręczyca Mała, Wręczyca Wielka, Wydra, Zamlynie.

5 Sporadycznie nazwy te pojawiają się w publikacjach dotyczących szeroko pojętej kultury regionu, zob. np.: Jaśkiewicz, 1993; Kała, Kędziora i Żerdzińska, 2007; Pilecka, 2008a; Jelonek, 2018a, 2018b, 2020.

6 W artykule wszystkie nazwy kapliczek i krzyży zapisano wielką literą, np. Gruby Krzyż. Jeśli w środku nazwy wielowyrazowej występował przyimek, zapisano go małą literą, np. Kapliczka w Ogrójcu.

Kapliczka Powstańcza, Kapliczka w Ogrójcu, Kapliczka na Krauzowiznie, Kapliczka Nepomucena. Dzięki wspomnianym nazwom mieszkańcy wsi w prosty i łatwy sposób lokalizują małe formy architektury sakralnej w obrębie mikrowspólnoty. Większość z charakteryzowanej grupy określeń może wywoływać także u nadawcy i odbiorcy komunikatu określone asocjacje. Nazwy kapliczek i krzyży uznano w niniejszym artykule za *propria*, przyjęto bowiem stanowisko Władysława Lubasia (1963), iż „przy zaliczeniu danego określenia (...) do nazw [własnych – T.J.] należy kierować się tym, czy jest ono przynajmniej u kilkunastu mieszkańców wsi znane” (Lubaś, 1963, s. 200).

Biorąc pod uwagę ustalenia i klasyfikację Rudolfa Šrámka (2009), można przyjąć, że nazwy małych obiektów architektury sakralnej stanowią przedmiot badań subdyscypliny onomastyki określanej mianem *onomastica religiosa*, a dokładnie jej części – *onomastica sacra*. Zdaniem R. Šrámka (2009) wspomniana *onomastica sacra* zajmuje się badaniem użycia oraz funkcjonowania *propriów*

związanych ze wszystkimi zjawiskami (osobami, miejscami, rzeczami, stosunkami), które w konkretnym systemie religijnym zajmują centralną pozycję, ponieważ nazywają osoby, miejsca, rzeczy i stosunki związane bezpośrednio z wiarą religijną i z jej zewnętrznymi przejawami. Dlatego uważane są za „święte”, tak jak za świętą uchodzi sama wiara (Šrámek, 2009, s. 293).

Na temat kapliczek i krzyży przydrożnych powstała do tej pory obszerna literatura. Małe obiekty architektury sakralnej stanowiły przedmiot zainteresowań m.in. Tadeusza Seweryna (1958), Wiktora Zina (1995) i Tomasza Czerwińskiego (2012).

Informacje o kapliczkach i krzyżach okolic Częstochowy, w tym gminy Wręczyca Wielka, można odnaleźć m.in. w pracach: Adriana Głębockiego (1881), Aleksandra Jaśkiewicza (1993; 2003), Elżbiety Kały, Marty Kędziory i Katarzyny Żerdzińskiej (2007), Ludmiły Pileckiej (2008a) oraz Tomasza Jelonka (2018a; 2018b; 2020). Cennych informacji na temat przydrożnych form architektury sakralnej dostarcza również *Katalog zabytków sztuki w Polsce* (zob. Rejduch-Samkowa i Samek, 1963). Liczne dane o kapliczkach i krzyżach można odnaleźć także w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Katowicach z delegaturą w Częstochowie. Warto również wspomnieć o tym, że Urząd Gminy we Wręcycy Wielkiej prowadzi ewidencję lokalnych zabytków – m.in. małych form architektury sakralnej (zob. Krupa, 2013). Gminny Ośrodek Kultury posiada z kolei w swoim archiwum bogatą dokumentację faktograficzną w postaci zdjęć kapliczek i krzyży. Dane dotyczące elementów kultury

ludowej często zawierają także lokalne kroniki, np. Kronika Koła Gospodyń Wiejskich w Klepaczce.

Ponieważ przedmiot badań niniejszego artykułu stanowią przede wszystkim ustne podania dotyczące przydrożnych obiektów małej architektury sakralnej, warto wymienić też opracowania Jana Adamowskiego (2011), Katarzyny Godek (2011), Haliny Pelcowej (2011) i Anny Piechnik (2011) na temat funkcjonowania kapliczek i krzyży przydrożnych w ustnych przekazach ludowych. Teksty te opublikowano w tomie *Kapliczki i krzyże przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci* (zob. Adamowski i Wójcicka, 2011).

W dostępnej literaturze przedmiotu nie udało się odnaleźć publikacji, które w sposób bezpośredni dotyczą analizy nazw kapliczek i krzyży przydrożnych. Warto jednak podkreślić, że propria te pojawiają się często w różnego rodzaju opracowaniach dotyczących konkretnego regionu Polski, np. przy okazji omawiania historii małych obiektów sakralnych. Drobne uwagi na temat charakteryzowanej grupy nazewniczej można odnaleźć w pracach m.in. Władysława Makarskiego (2009) i Agnieszki Myszki (2016).

Jak już wspomniano, kapliczki i krzyże przydrożne Truskolas i wsi okolicznych przybierają różne formy. Różnorodność konstrukcyjna obiektów z tego regionu nie jest niczym nadzwyczajnym na tle podobnych budowli architektury ludowej. Jak pisał bowiem Aleksander Brückner (1939) w *Encyklopedii staropolskiej*,

z krajobrazem polskim ściśle związane są kaplice [i krzyże – T.J.] przydrożne. Mnogość ich wielka wszędzie, małych i większych, drewnianych i murowanych. Nawet wypróchniały pień dębu zamieniano na kaplice, jakby pozostałość pogańskiej czci (Brückner, 1939, s. 535–536).

W gminie Wręczyca Wielka można spotkać m.in. tzw. kapliczki domkowe (drewniane lub murowane), skrzyniowe lub skrzynkowe. Nie brak i figur świętych umieszczonych na postumentach lub kapliczek wbudowanych w ściany prywatnych domów. Ponadto występuje wiele drewnianych lub żeliwnych krzyży (Jelonek, 2020). Wspomniane żeliwne krzyże potwierdzają wysoko rozwiniętą sztukę odlewniczą, jaka panowała na tym terenie w wieku XIX (Pilecka, 2008b; Jelonek, 2013). To właśnie z tego okresu pochodzi na przykład kilka krzyży na cmentarzu parafialnym w Truskolasach oraz krzyż przydrożny w Klepaczce ufundowany pod koniec XIX w. przez rodzinę Borkowskich, określaną mianem Krzyża koło Bogusa.

H. Pelcowa (2011) zwraca uwagę na różnorodną lokalizację kapliczek i krzyży w obrębie wiejskich wspólnot językowo-kulturowych. Badaczka

podkreśla jednak, że „zawsze wznoszono je w miejscach, które ludność uważała za niezwykle” (Pelcowa, 2011, s. 94). Lokalizacja kapliczki lub krzyża była często związana z ważnymi wydarzeniami historycznymi lub rodzinnymi. Małe obiekty architektury sakralnej stawiano też – jak pisze Pelcowa –

w obrębie wsi – na początku lub na końcu, w środku, koło domów i wśród zabudowań, poza wsią, często przy drogach, na rozstajach dróg, (...) w lasach (...), w ogródkach (...) lub jako figury wmurowane w ścianę domu (Pelcowa, 2011, s. 95).

Lokalne kapliczki i krzyże zazwyczaj znajdują się w otoczeniu drzew i krzewów. Warto jednak podkreślić, że występowanie przy wspomnianych obiektach danych gatunków roślin nie jest przypadkowe. Joanna Paczos (2011), analizując otoczenie krzyży przydrożnych, stwierdziła, że

poszczególne elementy świata flory są zawsze podporządkowane figurze krzyża, są na nim skoncentrowane, są świadomie dobrane i celowo rozmieszczone (...). Podstawowym czynnikiem determinującym wybór roślin do aranżacji floralnego kontekstu krzyża jest położenie geograficzne osady, w której dokonywano erekcji krzyża (Paczos, 2011, s. 62).

Najstarsi mieszkańcy współczesnej wsi wciąż przywiązują ogromną wagę do wyglądu kapliczek i krzyży przydrożnych. Szczególne zaangażowanie członków mikrowspólnoty w ozdabianie małych form architektury sakralnej jest widoczne podczas trwania nabożeństw majowych lub przed Bożym Ciałem (Jelonek, 2020). Jak pisze A. Piechnik (2011), „dbanie o estetyczny wygląd (...) obiektów kultu stanowi punkt honoru mieszkańców wsi, a przede wszystkim fundatorów krzyży czy kapliczek” (Piechnik, 2011, s. 108).

W XXI w. można jednak zauważyć zmiany w funkcjonowaniu charakteryzowanych obiektów sakralnych. Jak podkreślają sami respondenci, dawniej tzw. kapliczki domkowe zawsze były otwarte dla wszystkich mieszkańców. Obecnie coraz częściej są one zamknięte, a klucze do ich drzwi posiadają tylko osoby sprawujące opiekę nad obiektami. Warto też zwrócić uwagę na to, że w związku z postępującymi przemianami cywilizacyjno-kulturowymi małe formy architektury sakralnej niejednokrotnie funkcjonują w otoczeniu różnego rodzaju reklam. I tak w tle przydrożnych kapliczek i krzyży, często usytuowanych na przykład na rozstajach dróg, widać ogromne tablice reklamowe, które informują okolicznych mieszkańców o działalności znajdujących się w pobliskim regionie sklepów, zakładów produkcyjnych, firm, restauracji czy galerii handlowych (Jelonek, 2020).

Jak już wspomniano, mieszkańcy Truskolas i wsi okolicznych przywiązują ogromną wagę do estetyki kapliczek i krzyży. Często poszczególne wsie prowadzą składki na renowację małych form architektury sakralnej zlokalizowanych w obrębie mikrowspólnot. Ponieważ większość kapliczek i krzyży nie znajduje się w ewidencji Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Katowicach, okoliczni mieszkańcy zazwyczaj prowadzą renowacje na tzw. własną rękę bez konsultacji z historykami sztuki i znawcami kultury ludowej. W konsekwencji prowadzi to do niemal całkowitego zaniku pierwotnych form architektonicznych oraz – jak zauważył A. Jaśkiewicz (1993) – zubożenia wyposażenia kapliczek. W związku z licznymi remontami bezpowrotnie ginie też wiele interesujących inskrypcji (por. np. Wójcicka, 2011).

Motywacje fundacji kapliczek i krzyży przydrożnych są bardzo różnorodne, co podkreśla w swoich pracach wielu badaczy (por. np.: Brückner, 1939; Zin, 1995; Adamowski, 2011; Godek, 2011; Pelcowa, 2011; Piechnik, 2011). Do podstawowych typów można zaliczyć m.in. motywacje religijne (np. wyraz głębokiej wiary fundatorów) i wotywnie (np. dziękczynienie za otrzymane łaski). Budowa małych form architektury sakralnej ma też często związek z prośbami kierowanymi do Boga na przykład o zabezpieczenie jakichś dóbr. Ponadto kapliczki i krzyże mogą pełnić funkcję znaków miejsca śmierci lub pochówku, a także wytyczać granice wsi lub parafii. Nie brak i takich obiektów, które zostały wzniesione jako fundacje ekspiacyjne (najczęściej za popełnione zbrodnie) lub pamiątkowe (związane z różnego rodzaju wydarzeniami o charakterze ogólnonarodowym, religijnym lub domowo-rodzinnym). Pojawiają się także motywacje natury wierzeniowo-demonologicznej, na przykład dotyczące sakralizacji przestrzeni prymarnie demonicznej, lub wierzeniowo-magicznej, związanej na przykład z działaniami zabezpieczającymi przed skutkami epidemii (Adamowski, 2011; Godek, 2011). Warto jednak podkreślić, na co zwraca uwagę m.in. J. Adamowski (2011), że motywacje fundacji kapliczek i krzyży mają najczęściej charakter synkretyczny.

Wspomnianą różnorodność motywacji potwierdzają informacje uzyskane od mieszkańców Truskolas i wsi okolicznych⁷. Na przykład jedna z kapliczek w Borze Zapilskim upamiętnia poległych z rąk Niemców podczas tzw. bitwy ziemniaczanej, która została stoczona 27 października 1917 r. Z kolei kapliczka w Bieżeńcu przy ul. Kostrzynie, datowana przez miejscową ludność na lata 1860–1880, została zbudowana z fundacji rodziny Gruców jako wotum błagalne dla Najświętszej Maryi Panny o ocalenie życia dzieci. W rodzinie tej, przed wybudowaniem wspomnianego obiektu, każdy nowo narodzony potomek umierał. W innej miejscowości,

7 Za wskazanie wielu motywacji autor składa serdeczne podziękowania p. Markowi Brzęczkowi.

w Nowinach, znajdują się krzyż i kapliczka z 1935 r. Powstały one dzięki staraniom Walentego Wilka, a ich fundacja była związana z prośbą kierowaną do Boga o zapewnienie mieszkańcom Nowin dobrych plonów i ochrony wioski przed różnego rodzaju niebezpieczeństwami. W kolejnej miejscowości, w Czarnej Wsi, na jednym z pól, które w przeszłości cechowała nadmierna retencja wodna podłoża, znajduje się krzyż. Według miejscowych podań na terenie tym, w trakcie podróży furmanką, utopiła się cała rodzina. Wspomniany krzyż postawiono nie tylko po to, aby upamiętnić tragicznie zmarłych mieszkańców wioski. Obiekt ten miał także ostrzegać i chronić innych członków mikrowspólnoty przed czyhającym właśnie w tym miejscu niebezpieczeństwem. Z kolei w Truskolasach przy ul. Dębicznej znajduje się krzyż ufundowany przez Ewę Kochel w latach 30. XX w. jako wotum dziękczynno-błagalne o opiekę nad rodzinną posesją. Warto również wspomnieć o innym krzyżu, który – zgodnie z podaniami miejscowej ludności – upamiętnia pustelnika żyjącego w lesie⁸ między Golcami a Wręcycą Wielką⁹.

Na podstawie analizy zgromadzonego materiału badawczego można stwierdzić, że dzieje lokalnych kapliczek i krzyży przydrożnych, często w XXI w. trudne do ustalenia, są znane przede wszystkim najstarszym mieszkańcom Truskolas i wsi okolicznych. Każda forma małej architektury sakralnej ma własną, bogatą historię, ale – co należy podkreślić – nie każdy tego typu obiekt w polszczyźnie mówionej jest desygnowany za pomocą *proprium*. Nazw nie posiadają na przykład kapliczki lub krzyże upamiętniające i wskazujące na miejsce wypadków samochodowych. Z informacji uzyskanych od autochtonów wynika, że indywidualne określenia są charakterystyczne dla najstarszych kapliczek i krzyży, których przybliżoną datę powstania trudno ustalić nawet ponad 100-letnim członkom mikrowspólnoty. W polszczyźnie mówionej funkcjonują także nazwy wybranych obiektów architektury sakralnej związanych z odprawianiem nabożeństw majowych. Ponadto mieszkańcy okolicy desygnują kapliczki i krzyże znajdujące się na corocznej trasie procesji Bożego Ciała. Warto również wspomnieć o niewielkich obiektach architektury sakralnej zlokalizowanych w okolicznych lasach. Takie kapliczki i krzyże także

8 Las ten przez miejscową ludność nazywany jest Pilchowcem (Jelonek, 2018b).

9 Obecność pustelnika na badanym terenie potwierdzają ustalenia Kazimierza Łatak (2022), który w monografii dotyczącej klasztoru w Kłobucku, a ściślej w jednym z podrozdziałów na temat placówki filialnej w Truskolasach, pisał: „w lesie na terenie parafii żyje eremita, który «secundum vocationem exemplarem ducit vitam» (zgodnie z powołaniem przykładowe prowadzi życie). Z inwentarza kościelnego wiadomo, że eremitą był Wojciech Skwara, swoją pustelnię miał w lesie Pilchowiec i 11 listopada 1767 r. złożył na ołtarzu Matki Bożej [Truskolaskiej – T.J.] srebrne serce, jako swoje votum” (Łatak, 2022, s. 77).

często posiadają nazwy, co wynika z pragmatycznego stosunku użytkowników języka do poznawanej rzeczywistości pozajęzykowej, por.

A: *byuam*¹⁰ *żisėj na iagodaχ*

B: *a że byuas*

A: *no koco buyykitnego kšyža.*

Utrwalone w nazwach kapliczek i krzyży informacje dotyczą na przykład lokalizacji obiektów małej architektury sakralnej na terenie mikro-wspólnoty. Ponadto pojawiają się nazwy przywodzące na pamięć wydarzenia ogólnonarodowe lub religijne. Nie brak i takich propriów, które archiwizują dane na przykład o patronach lub o fundatorach obiektów. W zgromadzonym materiale onimicznym odnotowano również nazwy zawierające informacje o wybranych elementach wyglądu zewnętrznego kapliczek lub krzyży, np. o kolorze krzyża lub o materiale użytym do jego budowy.

Na podstawie analizy wszystkich nazw małych obiektów architektury sakralnej można stwierdzić, że w zgromadzonym materiale badawczym najliczniejszą grupę propriów stanowią określenia kapliczek i krzyży, w których utrwalono informację o lokalizacji obiektu sakralnego względem innego, bardziej znanego mieszkańcom wsi, obiektu. Zdaniem W. Makarskiego (2009) tego typu motywacja nazw małych form architektury sakralnej jest dość powszechna. Warto jednak podkreślić, że analizowaną grupę wyróżnia duże zróżnicowanie pod względem typów lokalizatorów. I tak nazwa kapliczki lub krzyża może zawierać dane odnośnie do nazwy miejscowości, w której znajduje się mała forma architektury sakralnej, por.: Kapliczka w Lgocie (por. nazwa miejscowa (n.m.) Lgota, Szarlejka)¹¹, Kapliczka pod Kałmukami (por. n.m. Kałmuki, Hutka), Krzyż na Małej (por. n.m. Wręczyca Mała, Wręczyca Wielka). Potwierdzają to informacje uzyskane od respondentów. Na przykład mieszkańcy Szarlejki murowaną kapliczkę, z której obraz – jak głosi miejscowe podanie – znajduje się obecnie w Sanktuarium Matki Bożej Licheńskiej, nazywają Kapliczką w Lgocie. Z kolei społeczność Hutki niewielką kapliczkę na drzewie, zlokalizowaną w pobliżu miejscowości Kałmuki, określa mianem Kapliczki pod Kałmukami. Mieszkańcy innej wsi, Wręczycy

10 Przytoczone cytaty stanowią oryginalne wypowiedzi mieszkańców Truskolas i wsi okolicznych. Zdecydowano się je zapisać fonetycznie, pojawiają się w nich bowiem fonetyczne i leksykalne cechy gwarowe. System fonetyczny i fonologiczny gwary gminy Wręczyca Wielka autor (Jelonek, 2018a) omówił w odrębnym opracowaniu.

11 W nawiasach okrągłych umieszczono odsyłacze do źródeł porównawczych (por. nazwa miejscowa (n.m.) Lgota) oraz nazwę miejscowości, w której funkcjonuje dana nazwa kapliczki lub krzyża przydrożnego (Szarlejka).

Wielkiej, krzyż znajdujący się w sąsiedniej wiosce, Wręczyca Małej, często nazywają Krzyżem na Małej.

Kolejną grupę nazw stanowią określenia małych form architektury sakralnej, w których utrwalono nazwy ulic. Należy dodać, że przy wspomnianych ulicach mieszczą się desygnowane kapliczki lub krzyże, por.: Kapliczka na Ogrodowej (por. n.m. ul. Ogrodowa, Bieżeń), Krzyż na 1 Maja (por. n.m. ul. 1 Maja, Truskolasy), Krzyż na Kościelnej (por. n.m. ul. Kościelna, Truskolasy), Krzyż na Śląskiej (por. n.m. ul. Śląska, Wręczyca Wielka), Kapliczka na Szkolnej (por. n.m. ul. Szkolna, Truskolasy). I tak na przykład Krzyż na 1 Maja to określenie obiektu sakralnego z lat 30. XX w. usytuowanego na jednej z głównych ulic w Truskolasach. W tym miejscu warto wspomnieć, że nazwy Krzyż na 1 Maja oraz Krzyż na Kościelnej desygnują ten sam obiekt. Drugie określenie jest jednak starsze i ma związek z dawną nazwą ulicy 1 Maja, która niegdyś była Kościelną. Inna nazwa, Kapliczka na Szkolnej, desygnuje z kolei obiekt sakralny znajdujący się przy ul. Szkolnej w pobliżu Szkoły Podstawowej im. Stanisława Ligonia w Truskolasach.

W zgromadzonym materiale badawczym odnotowano również grupę *propriów*, w których utrwalono nazwy części wsi, por.: Krzyż na Rogatce (por. n.m. Rogatka, Szarlejka), Kapliczka w Górcie (por. n.m. Górka, Hutka), Kapliczka na Ziętkach (por. n.m. Ziętki, Hutka). I tak mieszkańcy ul. Dolnej w Hutce kapliczkę zlokalizowaną w części wsi nazywanej Górką desygnują jako Kapliczka w Górcie. Z kolei członkowie innych części wsi Hutki – Górki i Dołu kapliczkę mieszczącą się przy ul. Leśnej, wciąż nazywanej przez średnie i najstarsze pokolenie mieszkańców Ziętkami, określają mianem Kapliczki na Ziętkach.

Kolejną grupę *propriów* stanowią nazwy kapliczek i krzyży, w których utrwalono określenia obiektów fizjograficznych. W obrębie wspomnianych obiektów terenowych zlokalizowane są niewielkie formy architektury sakralnej, por.: Kapliczka w Ogrójcu (por. n.m. Ogrojec, Truskolasy), Krzyż na Bagnach (por. n.m. Bagno, Czarna Wieś), Krzyż na Mokradłach (por. n.m. Mokradła, Czarna Wieś). I tak Kapliczka w Ogrójcu to nazwa małej formy architektonicznej mieszczącej się na polu desygnowanym jako Ogrojec. Warto dodać, że pole to prawdopodobnie zawdzięcza swoją nazwę właśnie wyposażeniu kapliczki, w której – zgodnie z ustnymi przekazami – w przeszłości znajdował się obraz Jezusa modlącego się w ogrójcu (por. Jelonek 2018b). Inne nazwy, Krzyż na Bagnach oraz Krzyż na Mokradłach, to dwa określenia funkcjonujące na jeden obiekt sakralny zlokalizowany na podmokłym polu w Czarnej Wsi, gdzie – jak już wspomniano – utopiła się cała rodzina.

W zgromadzonym materiale badawczym liczną reprezentację posiadają również nazwy kapliczek i krzyży utrwalające dane o lokalizacji

wspomnianych obiektów względem pobliskich domostw. W tego typu propriach poszczególne posesje najczęściej są identyfikowane za pośrednictwem nazwisk właścicieli, rzadziej – ich imion, przezwisk lub na przykład informacji o funkcjach pełnionych przez osoby zamieszkujące konkretne domostwa. Świadczą o tym następujące *propria*, por.: Krzyż koło Bogusa (por. nazwa osobowa (n.os.) Bogus, Klepaczka), Kapliczka koło Bogusa (por. n.os. Bogus, Truskolasy), Kapliczka koło Krauzy (por. n.os. Krauze, Bór Zapilski/Klepaczka), Kapliczka koło Majchrzaka (por. n.os. Majchrzak, Truskolasy), Kapliczka koło Śliwińskiego (por. n.os. Śliwiński, Truskolasy), Kapliczka koło Kały (por. n.os. Kała, Truskolasy), Kapliczka koło Matysiaków (por. n.os. Matysiak, Wręczyca Wielka), Kapliczka koło Edka (por. n.os. Edward, Truskolasy), Kapliczka koło Pana Organisty (por. *appellativum* (ap.) pan, por. ap. organista, Truskolasy), Krzyż koło Kolasia (por. n.os. Kolaś ‘przezwisek mieszkańca o nazwisku Kolaśiński’, Truskolasy). I tak Krzyż koło Bogusa to nazwa małego obiektu architektury sakralnej we wsi Klepaczka, zlokalizowanego obok posesji pana Bogusa. Z kolei Kapliczka koło Kały to określenie niewielkiej, drewnianej budowli, która przed renowacją przypominała kształtem sanktuarium Matki Bożej Częstochowskiej na Jasnej Górze. Kapliczka ta mieści się w Truskolasach przy ul. Dębicznej obok posesji państwa Kałów. Kapliczka koło Pana Organisty to nazwa murowanej kapliczki tzw. domkowej znajdującej się w zbiegu ulic Szkolnej i Opolskiej w Truskolasach, a dokładnie obok posesji, w której mieszka miejscowy organista – pan Władysław Płaza.

Kolejną grupę nazw kapliczek i krzyży stanowią określenia małych form architektonicznych, w których utrwalono informację o lokalizacji obiektu w obrębie domostwa lub pobliskich pól przynależnych do dawnych bądź współczesnych mieszkańców wsi, por.: Kapliczka na Krauzowiznie (por. n.os. Krauze, Klepaczka), Kapliczka na Nowakowiznie (por. n.os. Nowak, Jezioro), Kapliczka u Pasternaków (por. n.os. Pasternak, Bieżeń), Kapliczka u Parkitnych (por. n.os. Parkitny, Nowiny), Kapliczka u Wilka (por. n.os. Wilk, Nowiny), Kapliczka u Francika (por. n.os. Francik, Hutka). I tak Kapliczka na Krauzowiznie to nazwa obiektu sakralnego ufundowanego przez Paulinę i Franciszka Borkowskich w roku 1895. W tym miejscu warto wspomnieć, że Krauzowie odkupili od Borkowskich młyn z okolicznymi polami, na których do dzisiaj znajduje się kapliczka. Chociaż fundacja obiektu sakralnego ma związek z rodziną Borkowskich, to jednak w nazwie kapliczki utrwalono nazwisko drugich właścicieli młyna i okolicznych pól – państwa Krauzów. Inne określenie, Kapliczka u Wilków, desygnuje z kolei obiekt przy ul. Szkolnej w Bieżeniu, który – jak podkreślają respondenci – zbudowano na ojcowiznie państwa Wilków.

W zgromadzonej bazie onimów odnotowano również nazwy kapliczek i krzyży, dla których lokalizatorem stały się różnego rodzaju obiekty kultury materialnej, por.: Kapliczka przy Młynie (por. ap. młyn, Klepaczka), Krzyż koło Obrazka (por. ap. obrazek, Klepaczka), Krzyż koło Remizy (por. ap. remiza, Wręczyca Wielka). Potwierdzają to dane od respondentów. I tak na przykład Kapliczka przy Młynie to inna nazwa scharakteryzowanej wcześniej Kapliczki na Krauzowiznie. Jak już wspomniano, Krauzowie odkupili od Borkowskich młyn i otaczające go pola. Na jednym z nich mieściła się kapliczka. Chociaż wspomnianego młyna nie pamiętają nawet najstarsi mieszkańcy Klepaczki i Boru Zapilskiego, to informacja o jego istnieniu została zarchiwizowana m.in. w nazwie kapliczki. Inne określenie, Krzyż koło Remizy, to nazwa małej formy architektury sakralnej zlokalizowanej we Wręczyca Wielkiej w pobliżu remizy strażackiej.

Do grupy nazw związanych z lokalizacją kapliczek i krzyży względem innych obiektów należy zaliczyć także określenie Krzyż koło Zabitego Chłopaka (por. ap. zabity, por. ap. chłopak, Jezioro). Dla wspomnianego obiektu sakralnego lokalizatorem stało się miejsce nacechowane – miejsce śmierci lokalnego przemytnika (Jelonek, 2018b). Potwierdzają to informacje uzyskane od respondentów, por.

iešče taki [...] kšyš kōmo zabitego χuopaka ||¹² to ies poččelūny šmjertelnie pšemytni· kŭtry trudniū še tutaj pšemytem || pše· stražniķūv grañičnyy zostau zabity || ies kšyž upamiyntñajūncy to.

Oprócz całej grupy nazw utrwalających lokalizację kapliczek i krzyży względem innych obiektów odnotowano także określenia związane z szeroko pojętą historią regionu. Nazwy te upamiętniają nie tylko wydarzenia historyczne i religijne, lecz także ich uczestników – dawnych mieszkańców Truskolas i okolicy. Potwierdzają to następujące propria, por.: Krzyż Powstańczy (por. ap. powstańczy, Truskolasy/Wręczyca Wielka), Kapliczka Powstańcza (por. ap. powstańczy, Truskolasy), Krzyż Choleryków (por. ap. cholera, Wręczyca Wielka), Krzyż Lemańskiego (por. n. os. Lemański, Grodzisko), Krzyż Sawickiego (por. n. os. Sawicki, Jezioro/Nowiny), Krzyż Misyjny (por. ap. misyjny, Truskolasy/Wręczyca Wielka), Obrazek Opłacinowy (por. ap. opłata, Jezioro/Łebki). I tak na przykład Krzyż Powstańczy, znajdujący się w lesie pomiędzy Truskolasami a Wręczyca Wielką, ma związek z tragicznymi losami kilku uczestników powstania styczniowego, których – zgodnie z ustnymi przekazami – powieszono we wspomnianym miejscu. Krzyż ten został wzniesiony przez mieszkańców

12 Typy pauz w transkrypcji fonetycznej wprowadzono za Haliną Kurek (1979).

Klepaczki: Stanisława Lisieckiego, Piotra i Mariana Gruców, Wojciecha Blukacza, Krawczyka, Cierpiała i Płazę w roku 1938, w 75. rocznicę wybuchu powstania styczniowego. Z kolei Krzyż Choleryków to określenie jednego z obiektów małej architektury sakralnej mającego związek z epidemią cholery, która panowała na tym terenie w wieku XIX. Inna nazwa, Krzyż Lemańskiego, przywodzi na pamięć tragiczną historię członka rodziny Lemańskich – właścicieli lasów i majątku w Zagórzcu pod Kłobuckiem. Na bocznej ścianie krzyża znajduje się wyryty napis o następującej treści:

dusza śp. Hilarego Lemańskiego który dnia 6 września 1850 liczący 21 lat przypadkowo od strzelca na polowaniu zastrzelony został prosi o zdrowaś Marya i wieczny odpoczynek (za: Siwiński, 2009, s. 194)¹³.

Ponadto na tylnej ścianie znajduje się jeszcze jedna informacja: „krzyż ten postawiony i poświęcony dnia 10.10.1850” (cytat za: Siwiński, 2009, s. 194). Jak podkreśla Adam Siwiński (2009), fundator małej formy sakralnej chciał upamiętnić właśnie takie okoliczności śmierci Hilarego Lemańskiego. Warto jednak dodać, że istnieje ustny przekaz, zgodnie z którym śmierć Lemańskiego nie była nieszczęśliwym przypadkiem, ale zamierzonym bratobójstwem, którego dokonał 24-letni Edward Lemański. W ten sposób pozbył się on sukcesora do majątku (Siwiński, 2009). Inna, podobna nazwa, Krzyż Sawickiego, upamiętnia tragiczną śmierć pomocnika maszynisty kolejki wąskotorowej – Sawickiego. Potwierdzają to informacje uzyskane od respondentów, por.

ķšyř savickiego | na furmańskieĳ drodze tam ĳez mĳężano tablĳćka s ĳistorĳum savickiego || f ĳaře okupaćĳ pracovau | byu pomocnikĳe mařynĳsty teĳ koleĳki vĳřkotorovyĳ || řřet pod nĳm řeby coř napravić | ona ruřyua z nĳvĳadomyř přyřynĳ i go přećeĳo i tam řĳĳnĳu | i to upamĳyntnĳĳince to řdařeĳie.

Warto podkreślić, że najistotniejsze elementy wyposażenia wszystkich małych obiektów architektury sakralnej stanowią na przykład obrazy, rzeźby czy płaskorzeźby przedstawiające głównie Tróję Świętą, Matkę Bożą lub licznych świętych, np. św. Antoniego czy św. Jana Nepomucena (por. Makarski, 2009). Zdaniem W. Makarskiego, „wizerunki te (...) mogą podlegać proprialnej nominacji jako wezwania” (Makarski, 2009, s. 320). Wspomina o tym także inny badacz, W. Zin (1995), który podkreśla, że w dawnej wsi tego typu nazwy obiektów małej architektury sakralnej były powszechne znane, por. „Gdy miniesz świętego Onufrego, skręć w prawo, wtedy ścieżka doprowadzi cię do leśniczówki” (Zin, 1995, s. 57).

13 W cytacie zachowano pisownię oryginalną.

W. Makarski (2009) zwraca jednak uwagę na to, że przedstawiony rodzaj nominacji jest coraz rzadziej zachowywany w pamięci nawet najstarszych mieszkańców współczesnych mikrowspólnot. Potwierdzają to informacje zgromadzone od respondentów z Truskolas i okolicy. W trakcie prowadzenia eksploracji terenowej zdarzało się bowiem, że przedstawiciele nawet najstarszego pokolenia nie potrafili wymienić patrona danej kapliczki. I tak nazwy, w których utrwalono wspomnianych patronów, stanowią niewielką część całego zbioru, por.: Grota Matki Bożej (por. ap. grota, por. n.os. Matka Boża Fatimska, Truskolasy), Kapliczka św. Antoniego (por. n.os. św. Antoni, Bieżeń), Kapliczka Nepomucena (por. n.os. św. Jan Nepomucen, Zamłynie), Kapliczka Jana (por. n.os. św. Jan Nepomucen, Zamłynie), Święty Florian (por. n.os. św. Florian, Truskolasy).

Kolejną grupę nazw stanowią określenia kapliczek i krzyży, w których utrwalono informacje o charakterystycznych elementach wyglądu zewnętrznego głównie krzyży, por.: Gruby Krzyż (por. ap. gruby, Truskolasy, Wręczyca Wielka), Krzyż Dębowy (por. ap. dębowy, Truskolasy/Wręczyca Wielka), Błękitny Krzyż (por. ap. błękitny, Łebki). I tak Gruby Krzyż oraz Krzyż Dębowy to inne nazwy na wspomniany wcześniej Krzyż Powstańczy. Zgodnie z ustnymi przekazami do dębu o dużym obwodzie pnia, na którym prawdopodobnie powieszono kilku uczestników powstania styczniowego, przybito ramiona. Powstał w ten sposób rosnący, drzewny krzyż – miejsce pamięci. Inna nazwa, Błękitny Krzyż, desygnuje z kolei mały obiekt architektury sakralnej pomalowany na charakterystyczny kolor. Potwierdzają to informacje uzyskane od respondentów, por.

pševažné | ježel'i sŭm te kaplički čy uobroski | to tam ktož gŭinŭ || tam byu zabity facet | byu pořovany tam | ktoš postavŭ || to od ničpoňŭf | od jažymboski || na nebiesko pomalovany i dlatego byu byuňkitny [...] dovnŭi nie byu nebieskigo | tyko byu byuňkitny | nie muv'il' nebieski tyko byuňkitny i zostou byuňkitny kšyš || to jes f kŭerunku na ŭepki.

W zgromadzonej bazie nazw odnotowano też określenia małych form architektury sakralnej, w których utrwalono nazwiska fundatorów, por. Fisiowa Kapliczka (por. n.os. Fiś, Kuleje), Kapliczka Wydmucha (por. n.os. Wydmuch, Wręczyca Wielka). I tak Fisiowa Kapliczka to nazwa obiektu sakralnego ufundowanego przez leśniczego Fisia, któremu w lesie przedstawiła się zmarła żona, por.

kaplička byu na bžože | teraz jež juž rosebrana | teraz juš tego nie ma || lešničemu zmaruŭa koŭiŭta i tam koŭo teŭ bžozy ponož mu še pšecstavŭaju i na tŭm čeść postavŭu tam kapličke na teŭ bžože || lešničy nazvuau še fiś.

Z kolei Kapliczka Wydmucha to nazwa innego obiektu, który w roku 2000 we Wręczycy Wielkiej ufundował Henryk Wydmuch.

Na koniec warto również wspomnieć o dwu innych nazwach: Trzech Krzyżach (por. ap. trzy, Grodzisko) oraz Krzyżu od Chorągiewki (por. n.os. Chorągiewka, Węglowice). I tak Trzy Krzyże to nazwa właśnie na trzy metalowe krzyże, które – jak twierdzą mieszkańcy Grodziska – znajdują się w miejscu pochówku ofiar epidemii cholery z XVIII w. Z kolei Krzyż od Chorągiewki określa mały obiekt architektury sakralnej w Węglowicach, o którego budowę zabiegał Jan Kieपुरa, nazywany przez miejscową ludność – Chorągiewką. Warto uzupełnić, że wspomniane przezwisko mieszkańca ma związek z noszeniem chorągwi przez Kieपुरę podczas uroczystości kościelnych.

Na podstawie analizy zgromadzonego materiału onimicznego można poczynić drobne uwagi na temat omawianej grupy propriów. Jak już wspomniano, nazwy kapliczek i krzyży przydrożnych funkcjonują głównie w polszczyźnie mówionej najstarszych mieszkańców regionu i – w przeciwieństwie do wezwań kościołów – nie mają charakteru oficjalnego. Warto przypomnieć, że nazwy te są charakterystyczne przede wszystkim dla najstarszych form małej architektury sakralnej. Nowe kapliczki i krzyże, budowane na przykład dla upamiętnienia ofiar wypadków samochodowych, zazwyczaj nie posiadają swoich indywidualnych mian. W polszczyźnie mówionej mieszkańców Truskolas i wsi okolicznych omawiana grupa nazw pojawia się najczęściej podczas rozmów przedstawicieli najstarszego pokolenia odnośnie do świąt kościelnych.

Trzeba również wspomnieć o tym, że niektóre z mian wciąż znajdują się w stadium ustalania, por. Krzyż koło Edka Majchrzaka, Krzyż koło Majchrzaka, Krzyż koło Edka. Zjawiskiem charakterystycznym dla analizowanej bazy propriów jest także występowanie dubletów nazwowych. I tak niektóre kapliczki lub krzyże mogą mieć nawet po kilka określeń. Potwierdzają to chociażby informacje uzyskane od respondentów w związku z krzyżem upamiętniającym tragiczne losy uczestników powstania z 1863 r. Na wspomniany obiekt w polszczyźnie mówionej funkcjonują następujące nazwy: Krzyż Powstańczy, Krzyż Dębowy, Gruby Krzyż, Krzyż koło Obrazka.

Podstawowa funkcja omawianej grupy propriów polega na identyfikowaniu obiektów małej architektury sakralnej w obrębie mikrowspólnoty. Ponadto nazwy te mogą w prosty sposób lokalizować, upamiętniać lub informować o specyfice kapliczki czy krzyża. Wśród mieszkańców regionu wywołują one zazwyczaj określone asocjacje, np. związane z wiarą. Warto też wspomnieć o tym, że nazwy kapliczek lub krzyży często stają się komponentami mikrotoponimów, por. Koło Fisiowej Kapliczki (nazwa części lasu), Dukt na Krzyż Dębowy (nazwa leśnego

duktu)¹⁴. Niektóre nazwy małych obiektów sakralnych pełnią podwójną funkcję. Desygnują one nie tylko krzyż lub kapliczkę, lecz także nazywają części lasu, w których się znajdują, np. Krzyż koło Zabitego Chłopa (por. Jelonek 2018a, 2018b).

Analizowana baza nazw posiada różnorodne motywacje semantyczne. Najliczniejszą grupę określeń stanowią jednak te związane z lokalizacją względem innych obiektów. Wysoki odsetek tego typu nazw w zgromadzonym zbiorze potwierdza tezę H. Kurek (2003), która pisze, że „kultura ludowa wyraźnie preferuje lokalizowanie desygnatu względem innych, bardziej wyrazistych i czytelniejszych w odbiorze obiektów” (Kurek, 2003, s. 98). Ponadto pojawiają się motywacje związane z historią regionu, dawnymi mieszkańcami lub fundatorami form sakralnych. Niewielka liczba nazw utrwalająca patronów kapliczek potwierdza z kolei zmiany zachodzące w onimicznym obrazie świata mieszkańców współczesnej wsi.

Nazw kapliczek i krzyży przydrożnych nie można analizować w oderwaniu od kontekstu historyczno-kulturowego. Dla prawidłowej interpretacji tej grupy propriów istotna jest także znajomość systemu toponimicznego i antroponimicznego konkretnego regionu. Aby poznać właściwą motywację określeń małych form architektury sakralnej, trzeba najpierw przestudiować tzw. regionalia, a następnie prowadzić pogłębione wywiady z najstarszymi mieszkańcami wsi – najlepiej z wykorzystaniem metody fokusowej. Różnego rodzaju podania, przekazy i legendy warto weryfikować u co najmniej kilku respondentów.

Nie ulega wątpliwości, że nazwy kapliczek i krzyży przydrożnych tworzą jeden z istotnych zbiorów onimicznego repozytorium regionu. Zakodowane w określeniach małych obiektów architektury sakralnej treści, choć trudne do zdobycia, stanowią cenne źródło wiedzy o języku i kulturze mikrospołeczności.

BIBLIOGRAFIA

- Adamowski, J. (2011). Motywacje stawiania krzyży i kapliczek przydrożnych. W: J. Adamowski i M. Wójcicka (red.), *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 17–41.
- Adamowski, J. i Wójcicka, M. (red.) (2011). *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

14 Nazwy terenowe gminy Wręczyca Wielka autor (Jelonek, 2018a; 2018b) omówił w odrębnych opracowaniach.

- Brückner, A. (1939). *Encyklopedia staropolska*, t. I–II. Warszawa: Księgarnia Trzaski, Everta i Michalskiego.
- Czerwiński, T. (2012). *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*. Warszawa: Sport i Turystyka Muza SA.
- Drewniany kościół pw. św. Jacka w Borze Zapilskim*. (b.r.). Pozyskano z: <https://sad.slaskie.travel/culturalheritage/2627> (dostęp: 03.04.2022).
- Głębocki, A. (1881). Ryciny nasze. Dawne budowle z drzewa. *Tygodnik Ilustrowany*, 12 (302), 231–232.
- Godek, K. (2011). Kapliczki i krzyże przydrożne – znaki pamięci i religijności (na przykładzie regionu sądeckiego i podkarpackiego). W: J. Adamowski i M. Wójcicka (red.), *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 243–255.
- Grochola-Szczepanek, H. (2006). Badania fokusowe mowy mieszkańców wsi. *Socjolingwistyka*, 20, 19–35.
- Jaśkiewicz, A. (1993). Kapliczki i krzyże przydrożne Częstochowy i okolic. *Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie*, 6, 87–116.
- Jaśkiewicz, A. (2003). *Kapliczki i krzyże przydrożne Częstochowy i okolic*. Częstochowa: Muzeum Częstochowskie.
- Jelonek, T. (2013). *Truskolasy. Dzieje wsi, jej tradycje oraz zabytki kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja*. Wręczyca Wielka: Gminny Ośrodek Kultury we Wręczycy Wielkiej.
- Jelonek, T. (2018a). *Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w mikrotoponimach*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Jelonek, T. (2018b). *Słownik mikrotoponimów gminy Wręczyca Wielka*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Jelonek, T. (2020). Kapliczki i krzyże przydrożne w nazwach terenowych (na przykładzie mikrotoponimów gminy Wręczyca Wielka w powiecie kłobuckim). *Onomastica*, 64, 69–82. DOI: 10.17651/ONOMAST.64.7.
- Kała, E., Kędziora, M. i Żerdzińska, K. (2007). *Gmina Wręczyca Wielka*. Wręczyca Wielka: Gminny Ośrodek Kultury we Wręczycy Wielkiej.
- Krupa, M. (oprac.). (2013). *Zasoby Dziedzictwa Kulturowego – Gminna Ewidencja Zabytków*. Pozyskano z: <http://www.wreczyca-wielka.pl/1/tourist/tourist-attractions/monuments-and-memorials/records-of-monuments-in-the-commune/> (dostęp: 13.09.2022).
- Kurek, H. (1979). Zasady zapisu tekstów języka mówionego mieszkańców Krakowa. W: B. Dunaj (red.), *Wybór tekstów języka mówionego mieszkańców Krakowa*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 15–16.
- Kurek, H. (2003). *Przemiany leksyki gwarowej na Podkarpaciu*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Lubaś, W. (1963). Nazwy terenowe powiatów jasielskiego i krośnieńskiego, cz. 1. *Onomastica*, 8, 195–236.

- Łatak, K. (2022). *Klasztor kłobucki. Przestrzeń – ludzie – aktywność – kultura*. Łomianki: Wydawnictwo LTW.
- Makarski, W. (2009). Kapliczki, figury i krzyże przydrożne – deskrypcje, nominacje, inskrypcje. W: P. Bortkiewicz, S. Mikołajczyk i M. Rybka (red.), *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym). Materiały z konferencji Gniezno 22–24 września 2008*, t. V. Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 311–333.
- Myszka, A. (2016). *Urbanonimia Rzeszowa. Językowo-kulturowy obraz miasta*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Paczos, J. (2011). Floralne otoczenie przydrożnych krzyży. W: J. Adamowski i M. Wójcicka (red.), *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 57–67.
- Pelcowa, H. (2011). Kapliczki i krzyże przydrożne w ustnych przekazach ludowych. W: J. Adamowski i M. Wójcicka (red.), *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 93–101.
- Piechnik, A. (2011). Miejsce krzyży i kapliczek przydrożnych w kulturze ludowej (na podstawie ustnych przekazów gwarowych). W: J. Adamowski i M. Wójcicka (red.), *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 103–114.
- Pilecka, L. (2008a). Historia kościoła w Truskolasach. W: L. Pilecka, B. Roszak i S. Wrzesiński, *Truskolasy dawniej i dziś*. Truskolasy: Zespół Szkół im. S. Ligonias, 45–60.
- Pilecka, L. (2008b). Historia miejscowości. W: L. Pilecka, B. Roszak i S. Wrzesiński, *Truskolasy dawniej i dziś*. Truskolasy: Zespół Szkół im. S. Ligonias, 18–44.
- Rejduch-Samkowa, I. i Samek, J. (red.) (1963). *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. VI: *województwo katowickie*, z. 7: *powiat kłobucki*. Warszawa: Instytut Sztuki PAN.
- Seweryn, T. (1958). *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Siwiński, A. (2009). *Przydrożna kronika ziemi częstochowskiej. Przewodnik rowerowy*, t. I. Częstochowa: Częstochowska Organizacja Turystyczna.
- Šrámek, R. (2009). Onomastica sacra – jej status i cele. W: P. Bortkiewicz, S. Mikołajczyk i M. Rybka (red.), *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym). Materiały z konferencji Gniezno 22–24 września 2008*, t. V. Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, 287–293.
- Wójcicka, M. (2011). Kapliczkowe inskrypcje – próba analizy i typologii. W: J. Adamowski i M. Wójcicka (red.), *Krzyże i kapliczki przydrożne jako znaki społecznej, kulturowej i religijnej pamięci*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 81–92.

Zin, W. (1995). *Opowieści o polskich kapliczkach*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Tomasz Jelonek – doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, pracownik badawczo-dydaktyczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół języka i kultury wsi w ujęciu etno- i socjolingwistycznym, onomastyki ludowej, kultury języka i leksykografii gwarowej. W swoim dorobku ma cztery monografie, ponad 20 artykułów naukowych oraz współautorstwo dwu słowników gwarowych. Jest członkiem m.in. Komisji Socjolingwistyki afiliowanej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów.